

GLASRAMEN IN DE BEELDENSTORMEN. Deel 5.

Uit de nota's en reisboekjes van jonker Adriaen van Marselaer
Samengevat en toegelicht door Jozef Verheyden.

Wat voorafging. Jonker Adriaen van Marselaer noteerde in zijn reisboekjes in 1579 wat hij zag in de kerk van Malderen. In het oude koor waren vier glasramen en twee of drie zerken, alles uit de 15de eeuw. Toen hij terugkwam in 1593, was het kerkship verbrand en het koor een ruïne. Het koor is gebouwd ca. 1464; dat weten we uit de geschriften van de oude pastoor van Zuene. Die stierf in 1593, kort nadat de geuzen Klein-Brabant hadden verlaten.

Inleiding. Ik vat in de tabel hieronder de zerken en glasramen die Adriaen schetste nog eens samen. Bij zijn later bezoek (de geuzen waren verdreven) zag hij de glasramen nr. 3 en 4 niet meer. Hij zag ook de twee glasramen van het verwoeste schip niet meer.

OPGETEKENDE GLASRAMEN EN ZERKEN TE MALDEREN (vóór de brand van ca. 1590)

1	In het koor links: De zerk van overgrootouders Jan van Marselaer en Joanna sJonghen
2	In het koor rechts: Zerk van Margriete van der Meeren
3	In het koor boven de zerk 2: Glasraam van Margriete en haar man Philips van Nieuwenhove
4	In het koor rechts: Glasraam van NN Vilain en NN Munte
5	In het koor rechts: Glasraam van Niclaes Pypenpoy en Joanna van Beveren
6	In het koor rechts: Glasraam (ca. 1464) van Philips van Glymes en Joanna van Halmale
7	In het schip voor het O.-L.-V.-altaar: Zerk van Joanna Pypenpoy, weduwe van Robbrecht van Assche
8	In het schip boven de ingang: Joost de Rijcke, Joanna van Marselaer en hun 16 kinderen (16 ^{de} eeuw)
9	In het schip ten zuiden: De drie broers Van Marselaer met paus Adrianus VI (16 ^{de} eeuw)

Er is een merkwaardig verschil tussen het koor en het schip. In het koor ziet men schenkers van ca. 1470 (toen het koor pas gebouwd was) en in het schip enkel twee glasramen, met schenkers van twee generaties later, van rond 1550. In het schip is slechts één grafzerk beschreven, dat vóór het O.-L.-V.-altaar. De voorlopige conclusie is dat in 1579 alleen het koor in gebruik was, hoogstens in het schip ook het O.-L.-V.-altaar, voor de mis van de 'onderpastoor'. Waar geen dienst is, wordt niet geveegd. Voor het derde altaar, van St.-Amands, werd waarschijnlijk niet geveegd¹.

In dit verhaal tracht ik te achterhalen waarom van grootvader Gillis Van Marselaer wel een glasraam te zien was in Zele, Opdorp en Lippelo, maar geen in de kerk van Malderen. Adriaen zwijgt erover, dus moet ik het zelf uitzoeken. Ik begin met een onderzoek van de grafzerken. Want als men meerdere glasramen schenkt, wil men zeker wel een boven zijn graf hebben? Adriaen zocht alle graven van familieleden op, maar dat van zijn grootvader vond hij niet. Na veel onderzoek vond ik ook geen enkele aanduiding.

Een onderzoek over de oude grafzerken² in de kerk van Malderen

De kerkboeken van Malderen³ bevatten honderden gegevens over de schenkers met allerlei details over hun voorwaarden. Ik heb ze op database gezet⁴. Er komen aldus merkwaardige zaken te voorschijn. In de 15de eeuw moesten op het jaargetijde kaarsjes op het graf gezet worden. Vermoedelijk werd het zo op die dag duidelijk wie de schenkers waren.

¹ Waar niet geveegd wordt, kan men geen grafzerken zien. Adriaen mocht niet zelf vegen, want hij is een edelman. Wellicht was er niemand die het voor hem kon doen. De koster zou het kunnen. Pastoor Merten Zuene zou het niet kunnen, want ook een pastoor mag niet werken.

² Oude grafzerken bleven meestal bewaard, tot zij vanaf het midden van de 17de eeuw moesten plaats maken voor de burgerij. Die wilde tegen betaling dezelfde eer als de adel.

³ In 1582 heeft Adriaen aan pastoor Zuene als notaris gevraagd om uit de kerkboeken nuttige extracten te maken. De pastoor schreef er ca. 130. Adriaen vulde ze zelf nog aan met een index met dubbel zoveel namen. De bewaarde extracten zijn zeker niet volledig.

⁴ Een *database* is een computertechniek om een groot aantal gegevens te sorteren en te onderzoeken. Bijvoorbeeld komen bij het zoekwoord "graf" alle nota's met deze term te voorschijn.

GRAFZERKEN VERMELD IN DE KERKBOEKEN VAN MALDEREN (alle met kaarsen)

Personages	Plaats van de zerk	Opmerking
Robbrecht Van Assche en Joanna Pypenpoy	Voor het O.-L.-V.- altaar	Ouders van Adriaen (ca. 1410)
Hendrik van Marselaer en Beatrix van Hove		Ouders van Machtild (ca. 1410)
Adriaen van Marselaer en Machtild van Assche		Kinderen van de voorvermelden
Jan van Marselaer en Joanna sJonghen (1477)	In het nieuwe koor	Samen met hun zoon Adriaen
Gillis van den Broeck (Van Ursene) bij zijn moeder	Voor de doopvont	Deze Gillis stierf in 1447.
Gillis van Beveren	Onder de toren zuid	Een tijdgenoot van pastoor Arens
Jan Arents (<i>die men heet van den Dilve</i>), pastoor	Onder de toren zuid	Jan stierf in 1488.

Besluit en nieuwe vraagtekens: Vanaf 1488 zijn er geen graven meer bijgekomen of althans niet meer vermeld in de kerkboeken. Is dit te wijten aan nalatigheid van de geestelijkheid? De laatste graven zijn gelegen onder de toren, niet in het schip. Was het schip voor een lange periode onbruikbaar geworden? In elk geval werd van grootvader Gillis geen zerk vermeld.

De familie Marselaer en hun pastoors

Jan van Marselaer, zijn vrouw Joanna sJonghen en hun zoon Adriaen zijn in hetzelfde jaar 1477 gestorven⁵. Jan zelf voorzag in zijn testament nog veel geld voor de reparatie van de kerken van Malderen en Lippelo. Het kan een gewone gift geweest zijn voor de kerk.

Het testament van hun zoon Adriaen⁶ geeft meer stof tot nadenken. Zoon Adriaen voorzag voor Lippelo een wekelijkse mis en voor Malderen enkel een jaargetijde. Dat is al merkwaardig, want dit graf is wel degelijk in Malderen. De tekst over Lippelo zegt bovendien, ik vat samen: *“Adriaen testateur begeert dat in de kerke van Lippelo alle weken een misse gecelebreerd... en dat de Heiligegeestmeesters van Lippelo zullen volmacht hebben om deze missen te doen doene, door de prochiaen (de pastoor), of door iemand anders, zonder enige faulte. En ware het dat deze misse niet gedaen werd in d'ene weke, zo zal men die verlette mis doen doen in de andere weke. Ende ware het noch gebreke van niet gedaen te zijn, zo zullen de Heiligegeestmeesters doen bakken een stuyvers weerd wittebrood voor de armen.”*

Om kort te gaan, deze Adriaen lijkt niet meer gerust in de geestelijkheid, zelfs niet in Lippelo. Belangrijk is ook de grote rol van de *Heiligegeestmeesters*, zeg maar het kerkbestuur. Zij moesten toezien op de uitgaven en het onderhoud van de kerk. De pastoor, als die er al was, deed alleen maar zijn mis. Dat is ook belangrijk voor de glasramen, want hieruit blijkt dat de pastoors in die tijd geen impact hadden op het “decor”. Tenslotte een belangrijke vaststelling: het gebed van de vele armen kon voor de zielenrust van de schenker een ontbrekende misviering compenseren.

De tweede zoon Gillis was ook wantrouwig tegenover pastoors. Hij erfde van een verre tante⁷, als oudste zoon van het geslacht, de heerlijkheid van Opdorp. Hij was zeker niet arm of gierig. Maar de pastoor van Malderen noteerde een beetje zuur dat Gillis pas betaalde na bewezen diensten en niet vooraf.

“Dijssendags na t heyligh Sacramentsdach houdt men jaergetijde Jans van Marselaer ende Joufr. Johanne tJonghen, ende ook Adriaens van Marselaer haer lieden sone... met een gesongen messe van requiem...”

⁵ Er is geen epidemie vermeld in dat jaar. Wel was er toen een zeer grote overstroming in heel het land. Die overstromingen gingen soms gepaard met epidemieën omdat de (pest)ratten dan hoger op kropen.

⁶ Rijksarchief Gent, familiearchief Fonds Della Faille. Alle verdere gegevens zijn, indien niet nader gespecificeerd, uit deze bron.

⁷ Zie de lijst met oude grafzerken. De heerlijkheid van Opdorp ging over van Robbrecht Van Assche, die het van de Graaf van Vlaanderen kreeg, naar zijn dochter Machtild, vandaar naar haar man Adriaen Van Marselaer. Dit echtpaar bleef kinderloos. De titel gaat dan naar de oudste naamdrager van het geslacht.

Vervolgens met een ander handt was geschreven aldus: “Betaelt Gillis van Marselaer uyterhand, want noch en heffen de kerke noch de Heilige Gheest geen profijten van desen, daer voren beset of bewesen.”

Hier voelt men het wantrouwen tegenover bepaalde geestelijken die nogal Bourgondisch begonnen te leven, enkel op het geld uit waren en hun taak verwaarloosden⁸.

Malderen zonder pastoor van 1488 tot 1548?

In de kerkrekeningen vindt men geen enkele pastoor vermeld tussen Jan Arens en Merten Van Zuene. Er was nochtans geen gebrek aan priesters, denk ik. Toen Gillis van Marselaer stierf, liepen erg veel priesters elkaar nogal voor de voeten⁹. Uit de rekeningen van diens sterfhuis blijkt dat Lambrecht Zegers, pastoor van Malderen, de uitvaartdienst heeft gedaan. We vinden van deze pastoor later geen spoor meer terug in de kerkrekeningen.

Er was een periode van ca. 80 jaar onzekerheid over de pastoors van Malderen. Uit die periode zijn ook geen graven in de kerk bekend. Goed om weten is dat in Malderen de grote helft van de tienden niet naar de kerk gingen, maar naar Affligem. Wellicht waren er geen kandidaten genoeg voor een arme kerk. Of er was wel een pastoor die een mis deed, maar verder niets.

Pastoor **Jan Arens**, *die men heet van den Dilve*, was zoon van vrouwe Marie van Ursene. Dat zegt veel. Hij kon op de familie terugvallen. Hij was vermoedelijk van adel of een bastaard (van der Dilft). Hij bracht zijn familie mee in Malderen¹⁰. Janne Arens was pastoor van 1446 tot zijn dood in 1488. Hij zorgde mee voor het nieuwe koor van de kerk.

Pas van 1548 tot zijn dood in 1593 was er pastoor **Merten van Zuene**. Hij gedroeg zich uiterst Bourgondisch, maar er was ten minste een pastoor. Hij woonde in de pastorie met zijn bijzit en een zoon Chrisostomus, en dronk veel. Men moest met hem maar genoeg nemen.

Hoe dan ook: ondanks elke wantoestand van de kerk blijkt uit elk testament de angst voor het hiernamaals en de zorg om door betaalde missen of gebeden van het volk deze angst te verlichten. En is het niet in die tijd waarin de pastoors hun taak verzuimden dat de meeste glasramen ontstonden? Ik heb het onderzocht.

Voorlopige conclusies over glasramen in dorpskerken in de 16de eeuw

Uit de studie van tientallen testaments, even zoveel grafzerken en honderden kerkrekeningen, volgen enkele merkwaardige vaststellingen wat de glasramen betreft in deze streek.

1. In geen enkel testament wordt een glasraam bepaald. Blijkbaar werd een glasraam besteld bij leven van de schenker(s), de overblijvende partner of de erfgenamen.

2. De pastoor heeft geen enkele rol in deze. Het is een zaak tussen schenker en het bestuur van de kerk.

3. Bij een paar evidente motieven voor de bestelling komt een onverwachte derde.

1ste motief: Duidelijk maken wie **het gezag** heeft in de streek. Zie bijvoorbeeld het glasraam van Philips de Glymes, centraal in het koor van Malderen.

2de motief: Tonen wie **de bouw van de kerk** of een deel ervan betaald heeft. Zie het glasraam van Gillis van Marselaer centraal in het koor van Lippelo.

⁸ Hiertegen kwam de sobere Erasmus op, een goede vriend van de latere paus Adrianus. Deze was zelf met Gillis Van Marselaer in Leuven zo bevriend dat hij peter werd van zijn jongste zoon Adriaen.

⁹ “Den here Crabbe om te doen bidden voor de ziele, een broeder die die dag ten huize was, den absolvante van Mechelen, den absolvante van Brussel, de prochiean van Lippelo, Londerzeel, en Malderen, de koster, de kapelmeester van Opdorp.”. Ze kregen allen een weekloon.

¹⁰ Pastoor Jan Arens had een broer Cornelis, en een zus Margriet, die huwde met Jan Coekeback, vader van Hector, die griffier werd van Opdorp. De kerkboeken vermelden als pastoor: Gillis Bosschaerde, vermeld bij het herstel van het koor in 1349. Verder als priester Bosschaert van Munte wiens broer op Groenhove woonde.

3de motief: Gebeden ontlokken van het volk: bijvoorbeeld in de periode waarin de schenker niet meer op de geestelijkheid kan rekenen voor regelmatige missen.

Dat laatste is nieuw. Men moet daarom een glasraam uit die periode, zoals dat van Steenhuffel, eens opnieuw goed bekijken. Het lijkt mij dan dat de keuze van een schutsheilige, die niet de patroonheilige is van de schenker, meer bij het volk aansluit dan bij de schenker zelf.

En vooral het centrale religieuze motief! Het glasraam zelf, meestal een echtpaar voorstellend in aanbidding voor een religieus thema, heeft ons eeuwenlang op een dwaalspoor gebracht. Deze eerste indruk is volledig fout, zo blijkt uit dit simpele onderzoek!

Dat wil dus concreet zeggen dat in Steenhuffel het centraal religieuze thema (O.-L.-V. van zeven Weeën) wellicht niet zozeer de devotie was van de schenker Anna van Bouchout, maar meer van het kerkvolk waar het glasraam moest geplaatst worden. Er blijft dan te onderzoeken in hoever deze volksdevotie in Waasmunster, Antwerpen of in Steenhuffel het meest levendig was. Het kan een aanduiding zijn¹¹.

Over Gillis van Marselaer en Jan De Rijcke en hun lotgevallen

Deze bijdrage over de glasramen van Gillis van Marselaer zou niet compleet zijn zonder deze man en zijn tijd te schetsen. Ik neem er ook zijn vriend Jan De Rijcke maar bij. Beiden jaagden graag samen, tot Jan verongelukte in het Buggenhoutbos.

Eerst volgen hier markante feiten op een rijtje. Dan volgen enige typerende anekdoten.

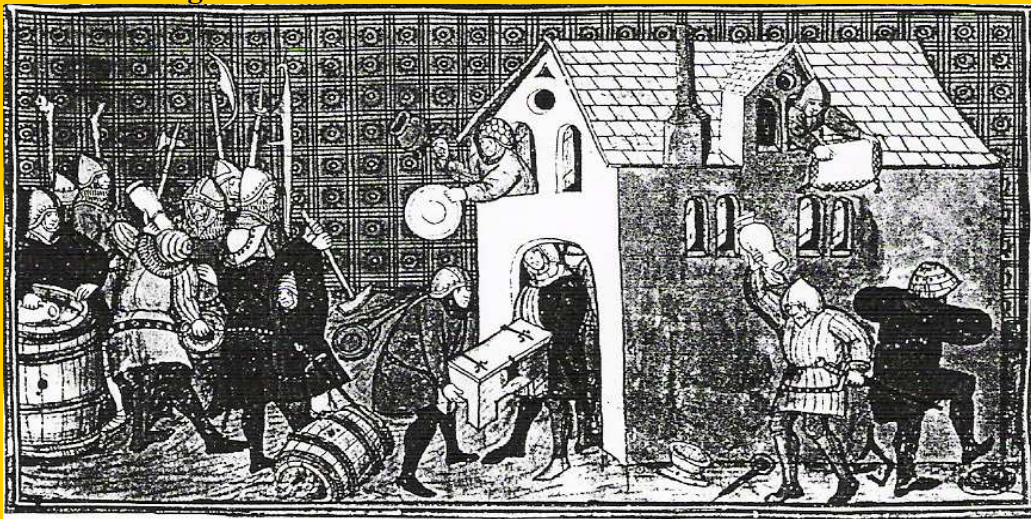
Anno	Uit het leven van Gillis van Marselaer en Jan de Rijcke	Onder de regering van
1451	Philips van Glymes stelt ene Jan De Rijcke aan als zijn drossaard in het land van Grimbergen. Mogelijk betreft het Jan sr, vader van Jan jr., want de zoon is dan nog maar 25 jaar oud.	Philips de Goede: 1419 – 1467
1471	Gillis van Marselaer is in militaire dienst voor Karel de Stoute.	Karel de Stoute: 1467 – 1477
1472	Jan De Rijcke jr. (46j.) trouwt met Jacomijne van Heffene in Mechelen.	
1472	Gillis erft het Hof ten Damme en de Coevoetmolen.	
1475	Gillis erft de heerlijkheid Opdorp van een verre neef Adriaen en zijn vrouw Machtild Van Assche.	
1477	De ouders van Gillis (Jan en Johanna sJonghen) en zijn broer Adriaen sterven. Gillis erft het Hof van Marselaer.	
1477	Gillis huwt met Joanna Laenen uit Gent.	
1480	Het Hof van Marselaer, Winterpoel en de Coevoetmolen verwoest: deze zijn van de voorkinderen. Gillis heeft enkel de huuropbrengst.	Maximiliaen I : 1477 – 1482
Ca. 1480	De kapel van Opdorp en het kerkje van Lippelo verwoest. Gillis en zijn vrouw verhuizen van Brussel naar Antwerpen.	
1482	Hendrik, broer van Gillis, gaat in het klooster en draagt zijn taak als ontvanger te Zele (abdij Werden) over aan Gillis.	Philips de Schone: 1482 – 1506
1483	Gillis Van Marselaer wordt drossaard van Buggenhout.	
1486	Joanna Laenen verdrinkt in de Schelde bij een aanvaring.	
1488	Gillis vraagt aan de koning om oorlogsschade van 1480.	
1490	Gillis hertrouwt met Zegerine van Groesdonck (19) weduwe Happaert.	
1493	Gillis laat de herstelde 3 hoven te Malderen schatten, maar de voorkinderen Elisabeth, Joanna en Beatrix zijn niet tevreden.	
1493	Jan De Rijcke wordt oppervalkenier in Brussel en het Mechelse.	
Ca. 1500	Jan De Rijcke (74j.) geneest van koorts “een mirakel gelijk”. Hij laat een kapel oprichten in Buggenhoutbos: O.-L.-V.-nood Gods.	
1501 tot 1508	De abdij van Werden is niet tevreden over de ontvangsten te Zele, en doet Gillis een proces aan. De latere paus Adriaen is zijn advocaat.	
1502	Twee voorkinderen laten een 2 ^{de} schatting doen en zijn tevreden.	

¹¹ Nu wordt ook duidelijker waarom het religieuze thema in het ontwerp voor het glasraam van Charles Hannaert gewoon ontbreekt (Zie deel 2 in dit tijdschrift). Er is aangetoond dat de twee glasramen van Steenhuffel waarschijnlijk voor Waasmunster of Antwerpen bedoeld waren.

1503	Joost de Rijcke huwt met het derde voorkind Joanna en achtervolgt nu Gillis en zelfs de nakinderen ... tot in 1525.	
1504	Jan de Rijcke (78j.) gaat met zijn zoon Joost, zijn vriend Gillis (ca. 71j.) en anderen op jacht in Buggenhoutbos. Jan de Rijcke wordt er gedood door een everzwijn.	Hertog Philips beweent hem.
1504	Gillis maakt zijn 1 ^{ste} testament op.	
1518	Gillis maakt zijn 2 ^{de} testament en sterft. Hij is ca. 85 jaar oud. Zijn vier zonen uit zijn 2 ^{de} huwelijk zijn nog erg jong. Jan wordt heer van Opdorp. Schoonzoon Joos de Rijcke wordt 'heer van Marselaer'. De jongste zoon Adriaen wordt door de latere paus Adriaen meegenomen en door hem opgevoed. Adriaen wordt zijn kamerheer.	Karel V : 1515 – 1555

In 1477 sneuvelde hertog Karel de Stoute te Nancy en met hem vele Brabantse edellieden. Gillis van Marselaer was er ook, maar hij is in die veldslag ontkomen. In de verwarring nadien volgde een chaos in onze gewesten. De opvolger van hertog Karel, zijn schoonzoon keizer Maximiliaen, had te weinig middelen om de opstanden in onze steden te onderdrukken.

De bezittingen te Malderen van Gillis van Marselaer werden verwoest.

In 1480 was de Schelde bevroren en de oogst was mislukt. Het gevolg is voorspelbaar: daarna volgen plunderingen. Gillis had te Malderen het Hof van Marselaer, de hoeve te Winterpoel en de Marselaermolen. Alles werd door soldaten geplunderd en in brand gestoken. Hier volgt de vraag om vergoeding aan de koning.

Gillis van Marselaer, schildknaap en drossaert van Buggenhout, zegt dat hij al in zijnen tijd gediend heeft wijlen hertoge Karel in zijn oorlogen en wapeningen en zijn pacte gehouden, zoals hij nog doet, de pacte van onze genadigen heer de Roomse konink.

Om welke pactie te houden, ziende en merckende onlanx de ongehoorzaamheid van die van de stad van Brussel, onder wiens quartier hij geseten en woonachtig was, in een dorp geheeten Maldere, begevende en abandoneerde zijn huys daar inne hij woont, en twee andere zijns wijnhoven¹² en pachtgoeden die hij alsdan hadde en costelijck zijnde, vertrok van daar met zijn wijve ende kinderen, ende quamen woenen inde stadt van Antwerpen daer hij hem sedert gehouden heeft als hij nog doet.

Item dat hangende deze oorlogen, de ruiters en de luyden van wapenen (bannende de pactie van de coninck) en enige gezellen van de stad van Mechelen, zijn gekomen bij dage en bij nachte in het huis van Gillis te Malderen ... waar zij bij zijn pachters en landwijners ende andere huisgezinnen aldaer nog woonden, wel en deugdelijk ontvangen, gespijst van eten en drincken, die men hen geerne gegeven heeft, zonder dat zij noyt iet daerof betaelt hebben, den pachter noch iemand anders, maar ter contrarie hebben zij dikwijls genomen en gerooft in hun vertrecke, heur goeden en baghen.

¹² Wijnhoven! Een merkwaardig bewijs dat men destijds in Malderen wijn verbouwde.

Ende bijzondere quaemen op St Mathijsavont laetstleden enige ruiters en knechten uit Mechelen, die aldaer gelogeert waren des nachten, waer zij aten dronken zonder yiet te betaelen, ende dat meer is zij braken en smeten op vele deuren en sloten in het huis, en bedreven vele ander ruyterigheden zodat de maerte die het huis bewaerde moeste buiten huis lopen, en ging van boven op het hof in t'nederhof ende liet hen het huis alleene, en smorgens keerden zij dan daer, met hen dragende baghen en goeden de huysgezinnen toebehorende.

En omtrent de avontstonde keerden ruyteren knechten wederomme, zeggende dat zij quaemen om .. te houden en te nemen, voor hen en mitsgaders enige gevangen vianden, die zij gevanghen hadden, om aldaer te logeren des nachts. Welcke ruyterengesellen naemen woorden jegens de knechten en de knapen van de pachthoeve en de lantwijniers ... waarop dat gevecht en geschut rees, zo datter eenige zuchtend gestorven zijn ...

En hoewel dat het gevecht nyet gecomen en zij bij toedoene noch schult van de voorzijden Gillis, ende dat zijne knechten noch dienaren en waren (dat hij niet present was, maer was in de stede van Antwerpen) ... Naerdien de ruyterengesellen, met hun quaede moede wille, sonder enige redenen.. namen crachtelick alle de beesten die Gillis had in zijne wijnhoven en pachtoven. Ende nog niet tevreden zijnde, en dat erger en quaeder is, staecken aan en verbranden in asschen die selven, gelijckerwijs oft Gillis vijand slants geweest hadde, ende gehouden ter contrarie pactie van den coninck .. en sloegen smeten en quetsten jammerlijk ende gemeynschelic twee van zijn dienders. Int welcke zij hem beschadigt hebben van zesse duizend guldens en meer”

Het valt te betwijfelen of Gillis vergoed werd. Het ongeluk bleef Gillis achtervolgen.

Bij een terugkomst van een bruiloft in 1486 verdronk zijn vrouw in de Schelde.

Het leek op een verkeersongeval, maar het kan het gevolg zijn van de oorlog¹³. Dat blijkt uit de opmerking volgende tekst op de woorden: “in den oorloge was” en “quaede wereld”¹⁴.

Over de droevige verdrinkingsdood van Joanna Laenen

“Jonkvrouw Joanna Lanen, uxor Egidiy van Marselaer, hebbende geweest ter bruyloft tot Antwerpen, was gescheept van een schipper van Antwerpen. Also hem een schipper van Mechelen tegenkwam en niet wijken wilde (oorloge was) en zo zeilden zij malkanderen in den grond, alwaar veel volk verdronk. En Engelbert¹⁵ van Ursen, neve van Gillis Van Marselaer, zwom (er) uit, en alzo Jonkvrouw Joanna Laenen hebbende enen roden fluwelen tabbaert aen met wijde voedinge, langen tijd bleef boven 't water vlottende en haren voorzeiden neve van Ursen zag op den dijck staande. Zij vraagde “och neve suldij (mij) hier laten verdrinken. Daarop dat hij antwoorde “neenik, nichte, wildij mij gheloven (= beloven) dat gij mij niet ghenemen zult met mijn benen of met mijnen hals. En alzo zij hem dat gheloofde, so spronck hij weder in 't water. En alzo hij haar meende met den tabbaert te vatten, zo vlocht zij hem om den hals en hiel hem zo vaste dat hij zijns niet machtig was en moesten zo te samen verdrinken. Dit geschiedde omtrent Sinte Bernaerts in het jaar onzes heren 1486. In den oorloge ten dienen tijd den kwaden wereld. En met dezen roden fluwelen tabbaert zijn bekleed St Amandis en Onzelievevrouwe van Malderen. En daar werd ook een kazuifel van gemaakt en de wapens van Marselaer en Laenen op gesteld. Loquitur curatus” (Dit zegde de pastoor.)

Te veel is te veel. Zijn schoonzoon Joos de Rijcke achtervolgt hem met processen.

Gillis was hertrouwd met een zeer jonge en zeer rijke weduwe in Antwerpen, en met zijn drie dochters was een akkoord gemaakt over de erfenis. Alles was prima! Margriet had als non haar deel al gekregen. Beatrix en haar man Hector van Glymes gingen akkoord met het Hof Winterpoel als erfenis, en de rest zou bijgepast worden door de nakinderen. Maar met Joos de Rijcke, pas getrouwd met Joanna van Marselaer, viel er niet te praten.

Joos de Rijcke hield niet op om zijn schoonvader op zotte kosten te jagen. De reparaties aan het hof van Marselaer en de drie hoeven waren nooit goed genoeg. Dat bleef zo jarenlang duren¹⁶. De nakinderen van Gillis: Jan, Antonis, Willem en Adriaen¹⁷ waren toen nog erg jong. Toen Gillis stierf, kwam Joos De Rijcke niet meer langs op de begrafenis¹⁸.

¹³ Voor wie dacht dat terrorisme en zelfmoordaanslagen nieuwe verschijnselen zijn... is dit een historisch document.

¹⁴ Met quaeden wereld bedoelde men de opstand van de steden tegen de Bourgondische vorsten die als onderdrukkers werden aangevoeld.

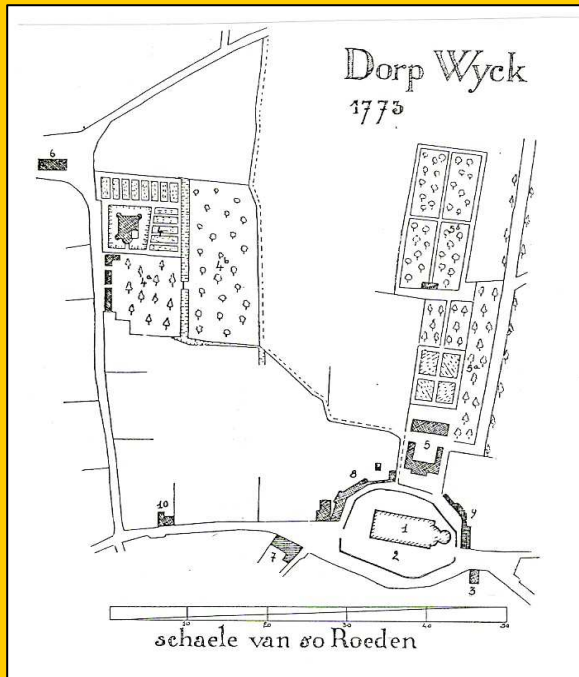
¹⁵ De tekst is hier opengelaten, later is de naam Engelbert ingevuld, waarschijnlijk verkeerdelijk. Vermoedelijk gaat het om Reynier, zoon van Philips van Ursel uit Londerzeel, gehuwd met Jonkvrouw Maria Van der Heyden..

¹⁶ Nog in 1502 moesten de uitgevoerde werken uitvoerig geschat worden.

¹⁷ Priester Adriaen Boeykens (de latere paus Adrianus VI), die door de familie was gesteund, ontfermde zich over het jongste kind. Hij werd zijn peter, gaf hem zijn voornaam, en nam hem mee in Leuven en elders.

¹⁸ RAG, Fonds Della Faille. Sterfhuis van Gillis van Marselaer. Er is sprake van brieven voor Joos de Rijcke, geen andere contacten.

Gillis is te Zele ontvanger voor de abdij van Werden. Er volgt een proces.

Reeds in het jaar 1255 maakte de abdij Werden (bij Keulen) gebruik van voorpachters voor het innen van haar tienden. De pachters werden rijk en woonden op het omwalde hof ‘den Trul’¹⁹. Gillis erfde zowel het inningrecht als het hof te Zele van zijn moeder Joanna de Jonghe.

In het familiearchief Van Marselaer te Gent vond ik een dik boek, met in het Latijn het verslag van het proces tussen de abdij en Gillis van Marselaer. Advocatentermen in het Latijn zijn echt het allermoeilijkste om te begrijpen. De argumenten zijn mij dus onbekend. De advocaat voor deze aanspendende zaak was ene Adriaen Boyens van Utrecht, de latere paus.

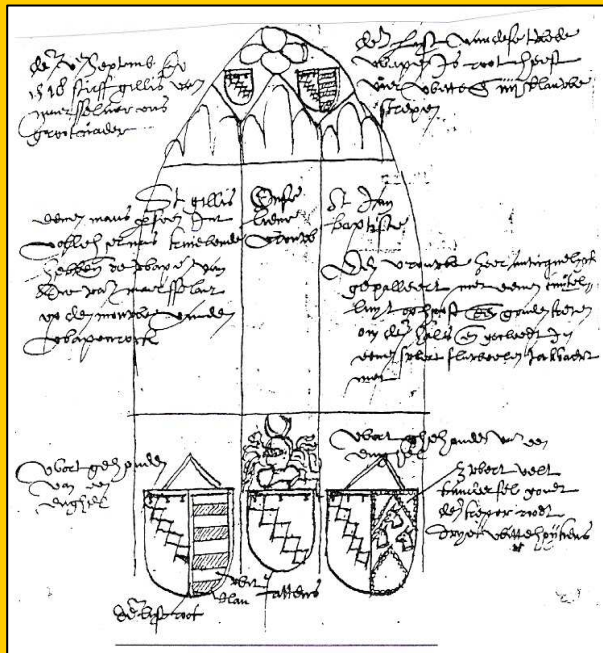
Gillis verloor het proces en de tienden vanaf 1508²⁰. Het hof “den Trul” te Zele was groter dan het Hof van Marselaer te Malderen.

Het Hof Den Trul te Zele²¹ Het was “een schoen huts van plaisance, met poorte, wallen, neerhof, erfve ende warande”. Het raakte later in handen van ridder Coenraad van Ursene, die het verkocht aan de pastoor.

Over de glasramen van Gillis van Marselaer

In de boekjes van Adriaen van Marselaer zijn drie glasramen van zijn grootvader geschetst.

1. Het glasraam te Zele

“Te Zele in de kerke een gelas orientem ad sinitram (oostwaarts, links) op de zoeten naam Jezus koore”

Links: *St Gillis* (de patroonheilige van Gillis)

“Een manspersoon in volledig harnas knielende en hebbende de wapenen van die van Marselaer op de mouwen van de paltsrok.

Linksonder de wapens Marselaer-sJongen

Centraal het religieuze motief O.-L.-V., daaronder het blazoen Van Marselaer.

Rechts: *Sint Jan Baptiste* (de patroonheilige van de twee Joannas, moeder Joanna sJongen en vrouw Joanna Laenen) “Een vrouwe heel antiekelyk gekleed met een **tuyteluyt 21a** op 't hoofd, heeft een gouden ketting om den hals, en in een zwert fluwelen tabbaard”

Rechtsonder de wapens Marselaer-Laenen (Beide dubbelwapens gehouden van een engel.)

¹⁹ Het hof *Den Trul* is in de tekening nr. 4. Op nr. 5 is de latere dekenij nog steeds gevestigd. Nr. 1 is uiteraard de kerk van Zele.

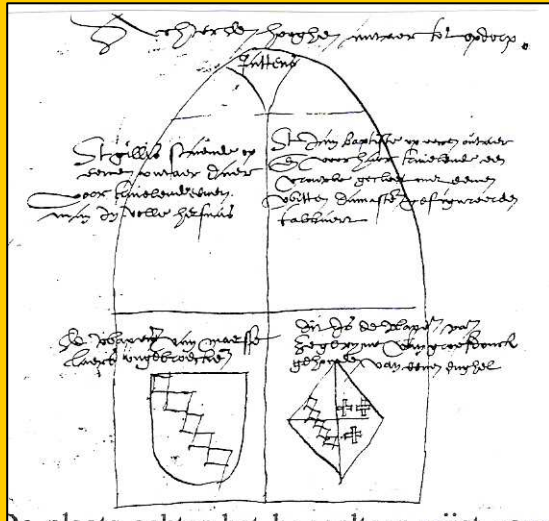
²⁰ Stadsarchief Antwerpen, Resolutieboeken, 1508.

21a Een tuyteluyt is een toetervormige dameshoed uit de 15^e eeuw.

²¹ Uit: *Zele en zijn geschiedenis*, Frans MICHEM, Standaard Boekhandel, 1957. Tekening van B. Matthys, leraar en aquarellist te Zele.

De kerk van Zele is duidelijk groot en laat een centraal religieus motief toe. Grootvader Gillis toont hier naast zich zijn (*zeer antiekelyk geklede*) moeder. Nogal ongewoon, maar zij is in Zele belangrijk als tiendenhefster van de abdij Werden. Onderaan twee dubbelwapens, een van zijn moeder en zijn eerste vrouw Johanna Laenen. Vermoedelijk dateert dit glasraam van vóór zijn tweede huwelijk.

2. Het glasraam te Opdorp

Bovenaan de spreuk "J'attens"

"Achter den hogen outaer tot Opdorp"

Links: "St Gillis, staende op een outaer, daarvoor knielende enen man in volle harnas"

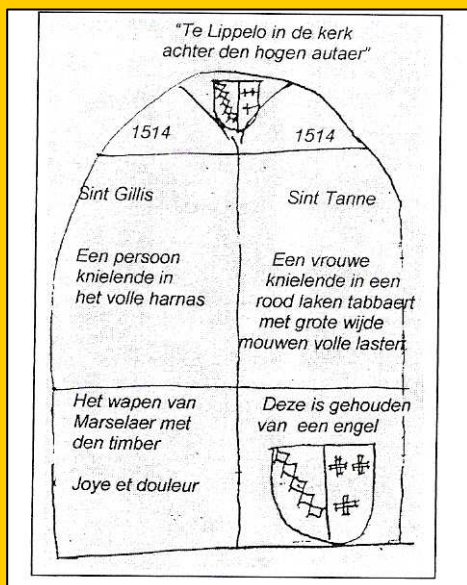
Daaronder "de wapenen van Marselaer ongebroken"

Rechts: "Sint Jan Baptiste op enen outaer, en voor haar knielende een vrouwe gecleet met enen witten damasten gefigureerde tabbaert"

Daaronder "dit is het wapen van Zegerine van Groesdonck, gehouden van een engel"

De plaats achter het hoogaltaar wijst zowel op zijn macht (als heer van Opdorp) als op zijn positie als weldoener van de kapel, na de brand van ca. 1480.

3. Het glasraam te Lippelo

Dit glasraam is reeds tevoren beschreven (in het 2de deel), en hier herhaald ter vergelijking.

Ditmaal is de schutsheilige Sint-Anna en niet Joannes de Doper. Ook de lijfspreuk is veranderd. Dat wijst erop dat hierover geen vaste regels zijn. Dit glasraam is gedateerd 1514. Ik schat dit later dan dat van Opdorp. In dat jaar was Gillis ca. 81 jaar en weduwnaar.

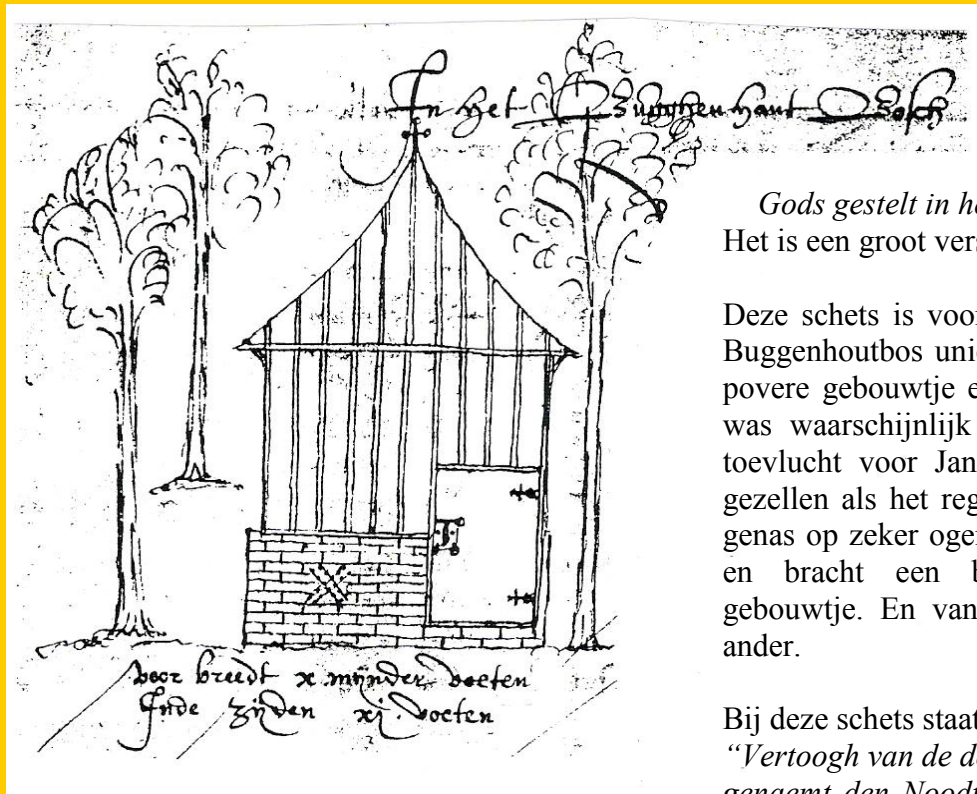
De constanten zijn de patroonheilige St.-Gillis, en de voorstelling in volle harnas, dat moet herinneren aan zijn militaire dienst onder Karel de Stoute o.a. te Nancy, waar deze hertog sneuvelde.

Enkele eindopmerkingen - Ook over Jan de Rijke en het jagen

1. Adriaen heeft de glasramen zeer summier geschetst, zelfs deze van zijn eigen grootvader. Toch kon hij goed tekenen. Het is alweer een aanduiding dat hij in de kerken in de troebele tijden weinig tijd had voor details. We kunnen dus niet weten of de voorstelling van de oude Gillis waarheidsgetrouw was. Maar er is een uitzonderlijke getuige. Op dit thema kom ik terug bij de *glasramen van Steenhuffel*.

2. Adriaen Van Marselaer kon zeer goed en waarheidsgetrouw tekenen.

kapel van Buggenhoutbos anno 1582

Vergelijk bijvoorbeeld met zijn schets "van de devote Capelle genaemt den Noodt

Gods gestelt in het Buggenhout."
Het is een groot verschil in stijl!

Deze schets is voor de liefhebbers van Buggenhoutbos uniek. Want zo zag het povere gebouwtje er eerst echt uit. Het was waarschijnlijk niet meer dan een toevlucht voor Jan De Rijcke en zijn gezellen als het regende. Jan de Rijcke genas op zeker ogenblik van een koorts en bracht een beeld aan in dat gebouwtje. En van het een kwam het ander.

Bij deze schets staat het volgende:
"Vertoogh van de devote Capelle De genaemt den Noodt Gods, gestelt in het

Buggenhoutbosch ter gedenkenisse van den edelen en welgeboren Jan De Rijcke in zijn leven drossaerd van Grimbergen, die welcke aldaer van enen wilden swijne (hetwelcke eysselijck groot ende ontsachelijck was) naer dat hij 't vromelijck getreft ende doorsteken had van 't selve swijn wert versleghen mits aen de swijnspriet faillerende het arret..."

3. Grootvader Gillis was een verwoede jager, samen met Jan de Rijcke.

"Gillis van Marselaer, wesende 81 jaer oudt, speurde noch een hase zonder brille".

Als drossaard van Buggenhout ging Gillis dikwijls jagen met zijn vriend Jan De Rijcke, de oppervalkenier, die in het Buggenhoutbos de dood vond. Beiden waren toen al stokoud. Het lijk van Jan De Rijcke (samen met het dode everzwijn) werd, volgens het verhaal, vervoerd naar Brussel om het te tonen aan de hertog die hem beweende. Jan werd daarna plechtig begraven te Mechelen.

N.B. Het hele verhaal wordt verder gepubliceerd door de heemkring van Buggenhout.

4. Het lijk van Jan De Rijcke werd overgebracht van Mechelen naar Antwerpen.

Ten slotte volgt hier het bewijs dat men in die troebele tijden zelfs een grafzerk verplaatste naar veiliger oorden.

"Jan De Rijcke ligt nu januari 1582 t' Antwerpen bij de Cronenburg poorte aan de veste, waar hij gebracht is alsoo de kerke van OnseLieveVrouwe te Mechelen is geruïneerd, Godt betert, met alle de kerken en kloosters.."

En waar Gillis van Marselaer begraven ligt, weten we niet.

Wordt vervolgd.